

אמונת חכמים — בירור מושגי וחינוכי

ישראל רוזנסון

בשורות הבאות ננסה ללכך, לדון ולהציע דרך חשיבה מסוימת בכל הקשור ל'אמונת חכמים'. בעיקרה מתבססת גישתנו על ניסיון ראשוני להבנת המושג בהקשרו, ליבון לשונו והצגתו כחלק ממכלול רעיוני הנוגע במערכת היחסים שבין חכמים לבין תלמידיהם והציבור הרואה בהם מנהיגים ומובילים.

בפתח הדברים נציג באמצעות קטעים מייצגים דרכים שונות שלפיהן נתפס המושג, וניגע בסוגיות שצויינו לעיל ובהשלכותיהן החינוכיות. עם זאת, ראוי להעמיד דברים על עיקרם. ענייננו המרכזי מתמקד בבירור פן מסוים של הנושא — הכרת סיפורי חכמים וצדיקים דאז, רוצה לומר, בחינת הדרכים שבהן הנציחו עצמם חכמים בסיפוריהם. דומה כי מקומו של מרכיב זה במערכת הדתית הקשורה ב'אמונת חכמים' לא הודגש די הצורך ובירורו יעמוד במרכז הדברים.

בהערה נציין כי כיום מובאים לא אחת המושגים 'דעת תורה' ו'אמונת חכמים' כשהם משתרגים ומתחברים זה בזה עד לבלתי יכולת להפריד ביניהם. פה ושם גם אנו נגזרים לכך, אך נושא 'דעת תורה' ראוי לבירור בפני עצמו, ואנו עניינינו נשואות לדיון ב'אמונת חכמים'.

אמונת חכמים כעיקר דתי

דבריו המפורסמים של הרב אליהו דסלר מובאים להלן כדוגמא לביטוי חד וחרוף למעמדה של אמונת חכמים כעיקר דתי ראשון במעלה. הדברים המובאים כתשובה לשואל, שלאור תוצאותיה הנוראות של מלחמת העולם השנייה השיג השואל על יכולתם של גדולי התורה לפענח ולהבין את סימני המאורעות בטרם פורענות, ועל הוראותיהם לקהל חסידיהם, וכך עונה הרב דסלר:

מתוך דברי כבודו אני רואה שסובר כי כל גדולי ישראל אשר מעשיהם היו לש"ש (לשם שמים) וגאוני השכל ואדירי הצדקות גם יחד, אשר בל"ס (בלא ספק) בכל משפטיהם ופסקי דיניהם היה ה' ניצב בעדת א'. כמו בדור העבר החפץ חיים ז"ל והג' (הגאון) רח"ע ז"ל והג' ר' חיים בריסקער ז"ל והג' ר' ברוך בער ז"ל, ועוד ועוד, אשר קטנם גדולה מהשגתינו, ומה שבדור שלפניהם, כגאון ישראל וקדושו רבינו ישראל מסלאנט

זצוק"ל, ושאר גאונים וצדיקים דורו שנלוו אליו כולם יטעו טעות גמורה ח"ו (חס ושלום) לא תהא כזאת בישראל. אסור לשמוע דברים כאלה וכ"ש (כל שכן) לאומרים... קודם כל דבר אומר למר כי איזה מהגאונים הללו זכיתי לדעת פנים וראיתים באסיפות בענייני כלל ישראל כמו החפץ חיים זצ"ל הגר"ח מבריסק זצ"ל והג"ר חיים עוזר זצ"ל, ואוכל לומר לו נאמנה, כי אפילו להשגת פעוטים שכמותינו הן היתה פקחותם מבהלת ועומק שכלם היה יורד ונוקב עד התהום ממש, ולא היתה שום אפשרות לאדם שכמותינו לעמוד על סף דעת כהירות הכנתם. זאת ועוד אחרת: מי שראה אסיפותיהם, ראה בחוש כי עכ"פ (על כל פנים) בשעה שחשבו מחשבותיהם והתעמקו בדעתם לש"ש (לשם שמיים) בענייני כלל ישראל, היה המראה נורא, לראות את גודל ועומק הרגשת האחריות שהיתה על פניהם באופן שמי שלא ראה את זאת לא ראה הרגשת אחריות מימיו, וכל מי שזכה לעמוד בפניהם בשעה כזו, היה ברור לו שראה שכינה שרויה כמעשי ידיהם, וכי רוח הקודש שרתה כחברתם, ממש ראוי לומר המבדיל בין קודש לחול' על ההבדל שבין אסיפותיהם לבין האסיפות שאנו מורגלים בהן... וכבר אמרו לנו דברי חז"ל לשמוע דברי חכמים אפי' (אפילו) אומרים לנו על שמאל שהוא ימין ולא לומר ח"ו, שבודאי טעו מפני שאנוכי הקטנטן רואה בחוש את טעותם, אלא שהחוש שלי בטל ומבוטל הוא כעפרא דארעא כלפי כהירות שכלם וסייעתא דשמיא שלהם. הן אין ב"ד (בית דין) יכול לבטל ב"ד אלא א"כ (אם כן) גדול ממנו בחוכמה ובמניין, ובלי זה, קרוב הוא אשר מה שירמו שהוא חוש אינו אלא דמיון ורעות רוח. זוהי דעת התורה בגדר אמונת חכמים... חסרון הכרת ההתבטלות לעומת רבותינו — זהו שורש כל חטאת ותחילת כל חורבן ר"ל (ורחמנא ליצלן), וכל הזכיית לא ישור לעומת שורש הכל, שהיא אמונת חכמים.¹

עיקרי הדברים: בצד תכונות שניתן לראותן כאינטלקטואליות ביסודם (פקחות מבהלת, שכל היורד ונוקב עד תהום ממש) המצטרפת לאחריות ציבורית רבת עוצמה (שמי שלא ראה את זאת לא ראה הרגשת אחריות מימיו) מבליט המחבר חוזר והבלט את 'רוח הקודש' השורה על צדיקי וחכמי הדור, המעניקה גושפנקא של מעלה בעלת תוקף מעין נבואי החלטותיהם וקביעותיהם. בניסוחים אלה אין כמדומה חידוש מפליג, וכמותם פורסמו בדיונים הלכתיים ורעיוניים אין ספור, בחוגי היהדות החרדית כמזרח אירופה במאה השנים ויותר שקדמו לפרסום הדברים שהובאו כאן.² אם יש הצדקה להעלות דווקא אותם כמייצגי התפיסה הקיצונית בדבר 'אמונת חכמים' הרי זה בעטיו של הנופך המעיק שמשווה להם המשפט המסיים: 'חסרון הכרת ההתבטלות לעומת רבותינו — זהו שורש כל חטאת ותחילת כל חורבן ר"ל...'. בנקודה זו איני יכול להימנע מהערה אישית. הניסיון לנמק את 'ראשית כל חורבן' על רקע אימי מלחמת העולם השנייה מעורר חלחלה, ומבחינתי הוא בלתי ניתן לעיכול. ובכל זאת, עיניי נשואות לדין עיניי בסוגיית 'אמונת חכמים' ואין לי אלא להתגאות, שחרף המשפט

1. הרב אליהו דסלר, מכתב מאליהו, עמ' 75-77, הציטוט בהשמטות ובביאורי ראשי תיבות.
 2. ראה: מ' פרידמן, החברה החרדית — מקורות, מגמות, תהליכים, 1991, עמ' 104-114. ש' פרידמן, 'אמונת חכמים' — במישור החברתי ובבעיות ציבור — אתגר רעיוני או הנחיה אופרטיבית, כנס לביא, עיונים בשאלות השקפה, הקיבוץ הדתי תשל"ה עמ' 11-27. מ' פייקאו, חסידות פולין בין שתי המלחמות ובגזרות ת"ש — תש"ה (השוואה), תש"ן עמ' 91-96. ג' בקין, 'דעת תורה וחבלי משיח', תרכ"ן נ"ב, עמ' 497-508.

הקשה מנשוא, הציבור הדתי שכתוכו אני חי ומרעיונותיו ואורחות חייו שאבתי השראה, לא החרים את ספרו של הרב דסלר בעטיו של המשפט הנורא, והשאיר לציבור הקוראים את ההחלטה מה בדבריו למוץ ייחשב ומהו הבר. וברוח אישית זו אוסיף עוד כי אוכל אפילו לחוש בהתחשבות מה, בשום אופן לא אמפטיה! עם החוגים שבהם צמחו הדברים לנוכח הקושי להתמודד דתית עם השבר הגדול של חורבן העם היהודי באירופה.³ בהקשר שהובאו דברי הרב דסלר מציגים אפוא את 'אמונת חכמים', אם לנקוט לשון המעטה, בראייה ברורה מאוד. ראוי להשוותם לניסוחו של החפץ חיים:

מי שדעתו דעת תורה יכול לפתור כל בעיות העולם בכלל ובפרט, אלא שתנאי הותנה שהדעת תורה תהיה צלולה בלי איזו פניה או נטיה כלשהי, ואם יש לך אדם שדעת תורה לו, אלא שמעורבת אפילו עם דיעות אחרות מן השוק או מן העיתונות הרי דעת תורה עכורה היא מעורבת עם פסולת, ואין ביכולתה לדרת לסוף העניין.⁴

אורחות חייו של החפץ חיים מדגימים ללא ספק את הטהרה והקדושה צניעות רווית כנות ויושר בלתי רגילים העומדים מאחורי תפיסת דעת תורה ואמונת חכמים שלו. עם זאת, זו נקודה עקרונית! התפיסה עצמה עומדת פתוחה לדין. לגדולי ישראל ביניהם החפץ חיים מיוחסת הקביעה כי בדעת תורה יש לראות 'שולחן ערוך חמישי'.⁵ רוצה לומר יש לה מעמד ותוקף כאילו היתה אחד מחלקי השולחן ערוך, שאליהם מתקנים דורות אין ספור של יצירה הלכתית יהודית.

ובכל זאת, החפץ חיים' המעצים בדבריו את רוחה של 'דעת תורה' עד לאין שיעור ('יכול לפתור את כל בעיות העולם בכלל או בפרט') נוקט בה בעת בצעד מסייג, ורומז להכחנה בין 'דעת תורה צלולה' ל'דעת תורה עכורה' הנפסלת אפילו כמעט! למותר לציין כמה קשה לאנשים מן השורה, מאלה שבהישענם על 'אמונת חכמים' נוקקים ל'דעת תורה', לגלות אותה פסולת מסוכנת שרק קורטוב ממנה פוסל את העיסה כולה. במובן מסוים ניתן לזהות כאן מנגנון בקרה לתפיסה העיוורת של 'אמונת חכמים', המדגים את מורכבותה של הבעיה העומדת בפנינו.

התייחסות מעניינת, מנקודת ראות שונה לגמרי, ל'אמונת חכמים' נגלה בדבריו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ', רבה של ישיבת הסדר חשובה. נקודת המוצא שלו כרוכה בחזרה לאזכורו המקורי של המושג בדברי המשנה שבמסכת אבות המונה את אמונת חכמים כאחת מארבעים ושמונה דרכים שהתורה נקנית בהם. תפיסתו את המושג כוללת כמדומני שני יסודות. האחד, קשור בכבוד וביראה שיש להגות לדברי חכמים, המחייבים יחס רציני, ככל

3. דומה כי המועקה הרבה עומדת ביסוד הערתם של עורכי ספרו של הרב דסלר: "השואל הושפע מאותם אשר כבר שכחו שהצלת א"י מפלישת הגרמנים באפריקה היתה כנס שהפתיע את בעלי האסטרטגיה וטענו משום זה שאם אך היו כל בני אירופה הי"ד עולים לא"י לפני המלחמה היו ניצולים, וזקפו את זה על חשבון גדולי הדור" (לעיל הערה ע עמ' 25) חוששני כי לכשעצמה הטענה הזו אינה ראויה לתשובה רצינית ואני רואה בה ביטוי למועקה הגדולה של חשש משבר באמונה.
 4. החפץ חיים על התורה, בני ברק, עמ' ל'.
 5. דגמאות אצל ש' פרידמן, החברה החרדית, לעיל הערה 2.

שיש לאל ידו של אדם להפגין, גם כשאין הם מוכנים. למותר לציין כי רוח הרברים דומה לזו שבה נחוש אצל כל מי שנסק לפניו באמונת חכמים. ביסוד השני בולט חידוש: הוא רואה באמונת חכמים מידה אקטיבית הכרוכה באתגר של הבנת דבריהם. כך בסיכומי:

העולה מכל דברינו הוא שגדולה מאוד היא מעלת אמונת חכמים, אבל גם קשה מאוד להגיע אליה, כי אינה חלקם של העצלנים הרוצים לחסוך לעצמם טורח הלימוד. אמונת חכמים אמיתית מחייבת העמקה למצוא את טעמם של דברי חכמים, ובו בזמן מטילה אחריות על הלומד או השואל לביקורת ובדיקה קפדנית לוודא אם אמנם אין מקום לחלוק. שיש טעם לדבריהם זה פשיטא, אבל עדיין צריך לברר אם אמנם כך יש לנהוג הלכה למעשה... בזמן האחרון יש המשמשים כמושג אמונת חכמים במובן אחר לגמרי, במשמעות אשר חז"ל לא דיברו עליה כלל, כאילו גם בדברי הרשות יש לחכמים סמכות נבואית. אין המדובר בשאיילת עצה בלבד ממומחים או מחכמי תורה, שבגלל צדקתם, תורתם ופקחותם יש ליהנות מהם עצה ותושיה. זוהי ודאי דרך טובה לכל אדם להיעזר בעצת גדולים וטובים ממנו אבל יש להבדיל בין ליטול עצה וכסופו של דבר לפעול באחריות עצמית, לבין מי שנחלה באילן גדול בלי חשיבה עצמית לחלוטין. ויש כאלה שמכנים התנהגות ילדותית כזו בשם אמונת חכמים ואין זאת אלא סילוף מעלה גדולה, ובמקום שיקנו תורת אמת הרי אנשים הדבקים באמונת חכמים מסולפת זו מתרחקים מאוד התורה וטופם שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם.⁶

מבלי להיקלע למסקנות מרחיקות לכת, נוכל לסכם ולומר כי בצד הגישה המעצימה את אמונת חכמים לכלל עיקר דתי העומד בפני עצמו בבחינת: 'על כך וכך דברים העולם עומד על... ועל אמונת חכמים', נמצא גם עקבות לגישה אחרת המעמידה את המושג לדיון פתוח בכל הקשור לפרשנותו ולבחינת מקומו במכלול ענייני היהדות. השאלה היא כמובן איך נעשה הבריר הזה. בחוברת המכונה אמונת חכמים בהוצאת המכללה לבנות בירושלים⁷ מצאנו בדברי המבוא:

אמנם דווקא עקב החשיבות הבסיסית של אמונת חכמים זו, יש צורך לברר מי הם אותם החכמים שעלינו לסמוך עליהם, ואלו הם הגבולות של אותה אמונה שעלינו לתת בהם.

אכן, דברים כדברנו, ואני משאיר לקורא את ההחלטה באיזה מידה עונה לקט המקורות, המרשים בהיקפו על פי כל אמת מידה, לשאלות הגדולות המקפלות בקטע המצוטט. תחושתו היא כי הכיוון שהובע בדבריו של הרב רבינוביץ⁸ מתגמד ביס המקורות המובאים שם המדגישים כיוון אחר!

6. הרב נ"א רבינוביץ, 'אמונה מהי?' מעליות, י, תשנ"ו, עמ' 106-107.
7. מ"ח שלנגר, 'אמונת חכמים' — יחס לתלמידי חכמים, מכללה לבנות ירושלים, תשמ"ז.
8. אף שהדבר ברור מאליו, ההגינות מחייבת לציין כי דבריו החדשים של הרב רבינוביץ' עצמם לא יכלו להופיע בחוברת, על כן, הדגשתי 'הכיוון' שהובע בדבריו של הרב רבינוביץ'. אני סמוך ובטוח כי לקט חדש שיפורסם בנידון יכלול את מאמרו החשוב!

אמונת חכמים כמושג בעולמם של חז"ל

התפתחות רעיונות דתיים כרוכה בבחירה, הבלטה ופרשנות חדשה של מושגים קודמים, במעין מנגנון המשלב הקפדה על מסורת ועידוד יצירתיות וחידוש. קביעה זו היא בגדר 'המפורסמות שאינן צריכות ראייה', על כן, אין מניעה עקרונית שמונח דוגמת אמונת חכמים יוצא מהקשרו המקורי ולובש משמעות חדשה. עם זאת, דומה בעיניי, כי 'התפתחותו' של מושג צריכה, עד כמה שניתן לכוון זאת, להתנהל בצורה שקולה במובן של הכרת משמעותו המקורית של המושג והבנת התהליך הכרוך בחידוש, שאם לא כך, וחשוב לומר זאת דווקא בהקשר הנידון, נזקף חשש לפרשנות שרירותית ותועלתנית! לשון אחר, מי שמחנך לאמונת חכמים, לא יעלה על הדעת שיתעלם כליל מכוונתם המקורית של אלה שהוא מאמין בהם! כדוגמה להתפתחות כזו ניתן להביא את תהליך הדרשנות, שעל פי הגדרה מוציא דברים מידי פשוטם, אך הבנה טובה של המדרש חייבת להישען על הבנה קודמת של פשוטו של מקרא. רבותינו היו מודעים לקיומן של 'דרשות של דופי' ודומה כי הזהירונו הרבה מפניהן. על כן, טרם דיון במשמעותה החינוכית העקרונית של התפיסה הרווחת בעניין אמונת חכמים, טוב נעשה אם ננסה ללבן את משמעותה בהקשרה המקורי! אבקש את מחילת הקורא אם אגרר בנקודה זו להערה אישית. לא פעם תמהתי על יודעי דת ודין המתפלאים בשומעם כמה נדיר הביטוי אמונת חכמים בדברי חז"ל! בניסיון לבירור פשר תמיהתם השיבו לי על דרך ההיקש. רוצה לומר, אם היום הביטוי שגור כל כך, מתבקש כי יהיה נפוץ ורווח גם במקורותינו. ולא היא! על אמונת חכמים במקורות חז"ל נוכל לומר את הדברים הבאים:

1. המושג נזכר בהקשר ברור בפרק השישי של משנת אבות על פי הנוסח שבידינו, בקבוצת המידות והתכונות המסייעות לרכישת התורה: "והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים" (משנה, אבות, פ"ו מ"ה). במקום העשרים ושלושה ברשימה: "באמונת חכמים".
 2. כמושג העומד בפני עצמו, 'אמונת חכמים' אינו מופיע עוד למיטב ידיעתנו במקורות חז"ל. ואם יטען הטוען: 'לא מצאנו אינה ראייה', נשיב כי גם כך ברור, שהוא נדיר ביותר.
 3. בלשון זו, אמונה בחכם (אם נתפוס 'אמונה' כקבלת דבר ללא חקירה) נדירה ביותר במקורות חז"ל. כמובן, מקורות חז"ל מלאים במאמרים המביעים הערכה רבה ביותר לחכמים ומודעות לכוחם העצום כמנהיגים וכמורים, ולעיתים גם כאנשי פלאות. אולם למיטב ידיעתנו אין 'אמונה' בחכם בלשון ובמשמעות המתייחסת בדרך כלל לאמונה בקב"ה, דהיינו כקבלתו ללא פקפוק וספיקות — בגין כוחו, ולא בגין סמכותו!
- בתנאים אלו קשה מאוד לפרש את המושג אמונת חכמים בשיטות הרגילות, היינו מתוך חקירת הפירוש בו, בחינת מופיעו בהקשרים שונים והשוואתם זה לזה, או מתוך בדיקת זיקתו לעניינים אחרים של אמונה באדם.

ייתכן אפוא כי גם אמונת חכמים של המשנה בפרק ששי דאבות לא באה להוביל לקבלת דבריהם בצורה גורפת, תוך שיתוק מוחלט של החשיבה הביקורתית האנושית, אלא כעידוד לחפש את האמת שבדברי החכם. חיפוש כזה, ובנקודה זו מקובלים עלינו לחלוטין דברי הרב רבינוביץ', מחייב שני מרכיבים: כבוד וחקירה. נקודת המוצא היא הכרה באמת הגלומה בדברי החכם, שכן אחד המכשולים החמורים בכל תהליך של למידה הוא ביטול אפריורי של דברי הזולת בגלל אי הבנתם. לשון אחר, הבנה לא תושג ללא מעט אמונה! למה הדבר דומה?

ליחסנו לטקסט. פרשנות של טקסט דורשת איוון עדין בין אמפתיה לפרובוקציה, בין קרבה לבין ריחוק. ההוגה בטקסט ללא מידה של הזדהות יחטיא את פשרו, אך גם מי שלא רואה בביטויים אתגר שיש להיאבק בו תוך נקיטת עמדה עצמאית — 'אתה' לעומת הטקסט-במעין מאבק יחמיץ את מסריו! הוא הדין לגבי דבריהם של חכמים. האמונה בדברים אינה תכלית בפני עצמה אלא הבסיס להבנתם, במיוחד לאור מורכבותה של המערכת הדורשת כזכור עוד ארבעים ושבע דרכים.

כל זאת בהנחה שב'אמונת חכמים' הכוונה לקבל דבריהם בתמימות ובהכרה כי הם אמת, אך ניתן גם לגלות בביטוי 'אמונת חכמים' פנים נוספות, ולו כרמוז. ככותרת למאמרי הגדרתיו כביורד מושגי, ואין ככוונתי להיכנס בעובי הקורה הלשונית. אסתפק בהצגת אפשרויות עקרוניות להבנה אחרת של המושג. פירוש תחבירי אחר: 'יתכן שמדובר ב'אמונתם' של החכמים עצמם. כמונחים לשוניים, ה'חכמים' אינם המושא אלא הנושא של צירוף הסמיכות. או אז הכוונה כי כדי שתהליך רכישת התורה יצלח, צריכים החכמים עצמם להאמין, ושמה הכוונה לאמונה בתלמידיהם!?

אין להתעלם גם מאפשרות הבנה סימנטית אחרת של המושג 'אמונה', ולו על דרך משחק הצלילי, הקושרת את 'אמונת חכמים' ל'אָמוֹן' (חניך) ו'אימון' — 'ואהיה אצלי אמון ואהיה שעשועים יום יום משחקת לפניו בכל עת' (משלי ט', ל'). לפי זה יש באמונת חכמים גם התקשרות לחכם בדרך המהווה המשך לשימוש חכמים הנמנית בין הדרכים הקודמות במשנה אלא שכאן ההתקשרות נושאת אופי רוחני יותר — הדרכה, אימון וכיו"ב.

כללו של דבר, ניתוח ביקורתי של אמונת חכמים כמושג בהקשרו המצומצם (הפרק הששי במסכת אבות) והרחב (עולמם של חכמים) מקשים ביותר על תפיסתו כעיקר דתי מוחלט, המחייב שיעבור מוחלט של מחשבת הפרט וביטולו בפני מהותו הפנימית (לא סמכותו!) של החכם.

איך לקרוא את סיפורי חכמים

קורותיהם ומעשיהם של חכמים תופסים מקום נכבד בעולם האגדה והמדרש ויוצרים מוקד חינוכי חשוב. בעקבותיהם הלכו ונתחברו סיפורי צדיקים לאורך הדורות, ודומה כי אין לך מגזר ביהדות שאין לו באוצרו סיפורים על מנהיגיו וגדוליו. לכשעצמו, אין בדבר כל פלא, שכן הצורך לדעת על חיי המנהיגים הרוחניים וללמוד מהם הוא צורך פשוט, ומוכן שאי אפשר בלעדיו. רעיונות ותכנים קשורים בדמויות ואישים, וקשה לשער איזה שהוא חינוך המצליח לבודד את הרעיונות מהאדם ההוגה אותם. לאור זאת, חקירת סיפורי צדיקים וחכמים עניין מורכב הוא ותלוי ברקע ממנו יצאו סיפורים אלו ובקהל היעד שלהם. עם זאת, קשה להתעלם מכיוון מסויים המורגש היטב בסיפורי החכמים והצדיקים בדורות האחרונים, המדגיש את פלאיותם ונטייתם לכוון 'מסויים מאוד' של תפיסת חיי התורה. דומה שבמקום להביא כאן דוגמאות שיש בהם כדי לפגוע בדמויות גיבורי הסיפורים שבדאי אינן אחראיות לסיפורים המהלכים אודותיהם, ראוי להביא כאן דברים ברורים וחדים כתער, שהעלה אדם שלא הצליח להשתקף את כאבו לנוכח דברי ההכל המרוכים שסיפורים אלו משופעים בהם. אביא כאן כלשונם דברים שכתב פרופ' ז' לב:

לאחרונה התרכו הספרים המתארים תולדות חיי גדולי תורה של הדורות שעברו. ספרים אלו כתובים לפי שכלונה אחת ואינפנטילית (ילדותית). הכרתי אישית גדולי דור דבים של הדור האחרון. מעיד אני שרוב הספרים הללו מלאים אמת מהולה בשקר. הם מתארים שבגיל צעיר הגאון ידע חלק של הש"ס בעל פה, למד בשקידה גדולה, בגיל בר מצוה הוא דרש כבר לפני רבנים וכו'. לא מקבלים שום אבחנה, ידיעה והבנה על פנימיותו ואישיותו של הגדול, על התלבטותיו או הפקותיו, איך התמודד עם אלו ואיך במאבקו נעשה גדול אמיתי. בתיאור אמיתי היה הציבור הרחב יוצא נשכר, היה לומד איך להתמודד עם שאלות הזמן. אדגים את זה. לפני שנים יצא ספר של סופר גדול על הגאון מוילנא, ספר זה זכה בשבחים גדולים. גם בני קיבל כמה עותקים כמתנת בר מצוה. ביקשתי מבני לגנוז את הספר משום שהמחבר השמיט במתכוון דברים על התנגדותו של הגר"א לתסידות וגם השקפותיו של הגאון על לימודים כגון הנדסה, מתמטיקה, ומקצועות אחרים. השמטות פרקים חשובים אלו מסלפים את דמותו של הגאון מוילנא. כשהרציתי את דעתי למו"ר הגר"י קמנצקי זצ"ל ענה לי שטוב עשיתי. אסור להעלים דברים מהותיים וחשובים כאלו. סילוף כזה הוא גם מעין שקר.

לאחרונה יצא ספר המתאר את הגר"מ פיינשטיין זצ"ל, בו כתוב שהרב לא קרא עיתון מעולם. אין אלו אלא דברי הבל. הרי אני בעצמי ראיתי לא פעם אחת שהגר"מ פיינשטיין קרא בעיתון היידי של ניו יארק. (גם הגר"י אברמסקי זצ"ל היה נוהג לקרוא ככל שבוע את הגיזאיש כרוניקל' שמופיע בלונדון ולפעמים גם בלונדון טיימס). רב אחר מבני ברק כתב בהקדמה לספרו על שו"ת, שהחתם סופר דיבר יידיש ולא למד מקצועות אחרים חוץ מתורה. תעיד ההערכה שכתב בנו של הח"ס בגרמנית שאביו דיבר וכתב בגרמנית (הוכרזיטש) ולמד מקצועות שונים כגון חשבון ותרכות גרמנית כללית. גם ילדיו למדו אצל מורה פרטי מקצועות שונים.

בימים אלה יצא לאור ספר על תולדות חייו של הרב ש.ז. מנדלוביץ ז"ל, מיסד ומנחה ישיבת תורה ודעת. מפורטים כל סוגי השיעורים שהרב היה נוהג להעביר בישיבה. מחברי הספר ראו לנכון להעלים מן הקוראים שהרב היה נוהג לתת שיעור על תורתו של הגרא"י קוק וגם פרטים על המשא ומתן וההסכם עם מכללת ברוקלין. פרטים אלו חשובים בהבנת אישיותו המורכבת והמבריקה של מפלט רך של עולם הישיבות החרדי בארצות הברית. אלו רק דוגמאות מועטות, ולא החמורות ביותר, של השמטות או סילוף עובדות חשובות ככוונה מעיני הציבור.

חלק מספרים אלו באו להצדיק השקפותיו של הסופר, או את דיעותיו הקדומות של עולם הקוראים שעבורם מיעדים הספרים, או שהסופר רוצה להשפיע על הקוראים. סופרים אלו אינם מפחדים משימוש בשקרים. גם כאן תביעת, למה לא יוצאים בקול קורא שהאמת חשובה מכול. את המעוות אי אפשר אחר כך לתקן, שהרי הציבור התורני מתחנך על ידי פרסומים אלו בדברי שקר. אדם שהתחנך על דברי שקר קשה לישר את דיעותיו.⁹

הדברים מדברים בעד עצמם וכל שביכולתי להוסיף כי איני יכול להשתחרר מן התחושה כי כתשתית רעיונית לסיפורים שכאלה עשויה לשמש ההשקפה הנידונה בדבר אמונת חכמים! רצוני לומר, קבלת דברי חכמים שלא בכוח סמכותם, אלא בגין פלאיותם מחייבת תשתית

⁹ ד' לב, 'תשובה לביקורת', המעיין, תשנ"ב, עמ' 42-49.

סיפורית הולמת. הן לא יתכן כי דבריהם הקדושים יצמחו ללא רקע אישי מתאים! שאלת השאלות הנשאלת בהקשר זה היא כמובן מה היתה עמדתם של חז"ל בנידון. איך הם ראו את עצמם ואיך הביעו עצמם באמצעות סיפוריהם: התשובה אינה פשוטה, ואין ספק כי מי שלמד להכיר את גדולת מעלתו של 'חמורו של רבי יאיר' אינו נזקק לקל וחומר מסובך כדי להסיק מסקנות על ר' יאיר עצמו. ניתן כמובן להוסיף דוגמאות למכביר. אולם ניתוח ספרותי וחקירת עומק של הסיפורים עשוי להוביל למסקנות אחרות לגמרי. גם בנקודה זו אדרש לדבריו של מי שמיצה במילים ספורות את לב הבעיה, 'פרנקל בהתייחסו לסיפורו המפורסם על ר' יהושע בן חנינה:

תניא אמר ר' יהושע בן חנינה.

מימי לא ניצחני אדם אלא אשה והינוקת ותינוק
 אישה מאי היא
 פעם אחת נתארחתי אצל אכסניא אחת
 עשתה לי פולין
 פעם ראשונה סעדתי ולא שיירתי כלום
 שניה סעדתי ולא שיירתי כלום
 שלישית הקדיחתו במלח
 כיון שטעמתי (נ"א שלעטתי) משכתי ידי הימנו
 אמרה לי רבי מפני מה משכת ירך
 אמרתי לה כבר סעדתי מבערב
 א"ל היה לך למשוך ירך מן הפת
 שמא פאה שיירתי על השאר
 לא כך אמרו חכמים משיירין פאה בקערה
 ואין משיירין פאה באלפס

על ההלכה שבפי האשה אומר המהרש"א בסוף ביאורו לסיפור הראשון: 'וצריך (!) לומר דר' יהושע לא היה חש להא כיון דאינו אלא מהלכות דרך ארץ ואפשר מהאי טעמא דלא ידע ליה כלל'. מגמת דברי המהרש"א להגן על כבודו של ר' יהושע, ואנו מפרשים את עמדתו כך: יש לו תפיסת עולם דתית שונה מן התלמוד, ובה כבוד תלמידי חכמים הוא ערך עליון, ולכן הוא מפרש את הסיפור בדרך שתתאים לתפיסת עולמו. לפי הבנתנו אין זה הפירוש הנכון של הסיפור. אנו מבינים, שסיפור זה מבטא ביקורת על ר' יהושע: במקום זר, שבו אין מכירים אותו, הוא מתעלם — בגלל התבשיל הטעים — מצרכיו של השמש העני, שיש לשייר לו בקערה. בדבריו אל האשה הוא מתנהג בדרך ארץ כי היא הכינה לו את האוכל הטוב; אך הוא שוכח הלכות של העני הזר לו, ועל כך הוא מקבל את עונשו.¹⁰

הנה כי כן, גם את סיפורי החכמים ניתן להבין בשתי פנים. בחוגים מסויימים מביעים חשש גלוי כי אם נגלה בהם ביקורת נגיע לזילות בדבריהם ונמוטט את אדני היהדות, ולא היא, עולמם של חכמים מורכב היה ובאין ספור מקומות דאגו הם עצמם להביע חולשותיהם. וכי אין נוכל לחנך למידות אם לא נחשוף חולשות ודרכים להתגבר אליהן? במה תוכר הדוגמה

10. 'פרנקל, 'שאלות הרמנויות בחקר סיפור האגדה', תרכ"ח, עמ' 326-327.

האישית של גדול, אם נחון מלידה ברוח הקודש המרוממת אותו מכל בן תמותה — חולשותינו אינן חולשותיו וטרדותינו אינן טרדותיו. אמונת חכמים במובן שהוצע לעיל, המשלב גם התייחסות לאמת וחקירה אובייקטיבית עשוי להוביל לחינוך המכוון למוסריות מתוך מחשבה. אם הבינותי נכון את דבריו של הרב רבינוביץ' עיקר כוונתם לחקירה בהלכה ואין לנו אלא להוסיף שבגין ערכה החינוכי העצום של האגדה יש לנהוג כך גם כלפיה.

סיפור אגדה ביקורתי ולקחיו

נסיים בנייתו סיפור ביקורתי והשלכתו להבנת אמונת חכמים.
 הבבלי מספר:

הנך שבויתא דאתאי להרדעא, אסקינהו לבי רב עמרם חסידא, אשקולו דרגא מקמייהו. בהדי דקא חלפא חדא מנייהו נפל נהורא באיפומא, שקליה רב עמרם לדרגא דלא הוו יכלין בי עשרה למרלייא, דלייא לחודיה, סליק ואויל. כי מטא לפלגא דרגא איפשח, רמא קלא: נורא בי עמרם! אתו רבנן. אמרו ליה: כסיפתינן אמר להו: מוטב תיכספו בי עמרם בעלמא הדין ולא תיכספו מיניה לעלמא דאתי. אשבעיה דינפק מיניה, נפק מיניה כי עמידא דנורא. אמר ליה: חזי, דאת נורא ואנא בישרא, ואנא עדיפנא מנך (קידושין פא ע"א).

ביאור: לנהרדעא הובאו שביות. העלו אותן לעליית בית רב עמרם החסיד, והוציאו את הסולם מפניהן [רש"י: כדי שלא יארע 'ייחוד']. כאשר עברה אחת מהן נפל אור בארובה. לקח רב עמרם את הסולם הכבד שלא היו יכולים יחד עשרה להרים אותו והרים אותו לבדו. כאשר הגיע לאמצע הסולם. התחזק והרים קולו: אש בבית עמרם. באו חכמים. אמרו לו: ביישת אותנו. אמר להם: מוטב תתביישו בבית עמרם בעולם הזה ולא תתביישו ממנו בעולם הבא. השביע אותו [רב עמרם את היצר הרע] שיצא ממנו. יצא ממנו כעמוד אש. אמר לו [רב עמרם ליצה"ר] רואה אתה, אני בשר ואתה אש, ואעפ"כ אני עדיף ממך.

רב עמרם נודע כחסיד אך נמנה בין חוגי החכמים ומעורב היה בענייני תורה. הגם שלא מצאנו הלכה משמו על רקע זה תוכן מעורבותם של חכמים בעלילת המעשה. סיפורנו רווי בסמלים. הסולם הכבד שעשרה אנשים לא יכלו להרימו מזכיר את יעקב שהרים לבדו את האבן מעל פי הבאר מכוח אהבת האשה. אך על רקע הדמיון כה גדול השוני — המשך דרכו של יעקב ביחס לרחל כרוך בהתאפקות ממושכת הקרובה ממש לניזירות, ואילו כאן נעשתה הרמת הסולם בכוח היצר ותו לא. מובן שגם הסולם מציג דגם הנהגה שיש בו משום איפכא מסתברא. בדרך כלל הציפיה שעלייה בסולם תסמל התעלות ואילו כאן העלייה נעשתה בכוח היצר ההולך ומתחזק משלב לשלב. למותר לציין כי הצגת היצר כעמוד אש — מוטיב מקראי ומדרשי ידוע מציין את גודל כוחו וסכנתו. כל אלה מחדדים בצורה שאין למעלה ממנה את גודל כשלונו של רב עמרם בעלייתו לסולם ויש טעם רב בהעתם של חכמים — חבריו 'ביישתנו'. אולם ערכו הגדול של הסיפור טמון בהתעלמות מן הכושה בעולם הזה. רק מי שנחון באומץ להיות מבויש יכול להתגאות אחר כך בנצחוננו הגדול על יצר הרע. דומה שאין הרבה דוגמאות לביקורת עצמית נעלה כל כך כהכרותו של רב עמרם על חטאו, ומי שרואה

ככותב שורות אלה את שיאו של הסיפור בעימות בין רב עמרם לחכמים (דווקא הם אלו שמעו על האש!!!) בדבר מהותה של בושה יאמין בחכמים שכאלה. לדידי זוהי אמונת חכמים בדגם שונה ואולי הפוך מהדגם שבו פתחנו. אחרי חקירה ובריקה של דמותם ואישיותם של אישים מסויימים שברוב מוסריותם מעמידים עצמם לחקירה כזו, ניתן להאמין בהם כמופת חינוכי. כמובן, זהו דגם קיצוני והחיים מחייבים הסתפקות בדמויות קטנות יותר, אך המסלול ברור כמדומה לגמרי!